

КСИЛОГРАФІЯ (від грец. *ξύλον* — зрубане дерево і ...графія) — технічний різновид випуклої гравюри; ручний спосіб виготовлення образотворчих форм високого друку гравіруванням малюнка на дереві; гравюра на дереві (дереворит, дереворіз); відбиток із гравюри на дереві. Друковану форму (кліше) створюють ручним гравіруванням. У поздовж. (обріз.) гравюри волокна дошки паралельні її поверхні, роботу виконують загостреними кінцями ножів на дошці поздовж. розпилу; можливості цієї техніки невеликі. На відшліфов. поверхню дошки наносять малюнок, після чого лінії обрізають з обох боків гострим ножем, а тло вибирають широкими стамесками до глибини 2–5 мм; прокатують дошку фарбою і виконують відтиснення на папері. Гол. інструмент К. — штихель, що дає можливість застосовувати найтонші й найрізноманітніші техніки. К. виконують тонкими щільними штрихами з розрахунком на їхню злитість у тонові плями різної світлосили. Форми, виготовлені способом К., витримують до 15 тис. відбитків. К. слугувала для створення ілюстрацій та репродукування живопису і рисунку в книгах, журналах.

К. — найдавніша техніка гравюри, виникла у Китаї наприкінці 6 ст. Там були відомі способи розмноження малюнка за допомогою кліше, вирізаного на дереві, камені чи глині. Набула поширення в Кореї та Японії. У 14–17 ст. у Китаї інтенсивно розвивали книжк. гравюру світського змісту (іл. до істор. романів і п'єс, трактатів про живопис тощо). Кін. 16 — 1-у пол. 17 ст. вважають періодом розквіту книжк. ілюстрації. Від поч. 17 ст. створювали кольор. гравюри (худож. пошт. папір, книжк. ілюстрації). У 18–19 ст. набув поширення китай. лубок — «няньхуа» («новорічні картини»). Спочатку відбитки як у книзі, так і в лубку розфарбовували пензлем від руки або за трафаретом, часто й кольор. друк доповнювали розфарбовуванням уручну. Згодом К. з'явилася в араб. країнах. У Зх. Європі К. виникла наприкінці 14 ст., знач. поширення набула на поч. 15 ст. Історики пов'язують це з початком виробництва паперу.

В техніці К. друкували перші книжки Й. Гутенберга. Кожну сторінку книжки вирізували разом із текстом та ілюстраціями; надруковані таким чином книжки називали ксилографічними. Перші ксилографи майстерно використовували можливості лише чорного і білого кольорів. Для збагачення гравюри засобами виразності й емоційності винайдено кольор. гравюру на дереві. Широко вживана до кін. 17 ст. у книгодрукуванні техніка дереворізу — вирізування різцями лінійно-штрихового рисунка на дошці м'якого дерева поздовжнього розпилу.

Наприкінці 17 ст. з'явилася техніка тонової гравюри грабштихелем на торцевій дошці попереч. розпилу стовбура дерева твердої породи — самшиту, горіха, пальми, граба, груші тощо. Торцева К. (гравюра на попереч. зрізі стовбура твердих порід; виконують на дошці з перпендикулярним до поверхні полотном, як осн. худож. засіб використовують світлотінь) вперше отримала визнання 1775 у роботах англ. гравера Т. Б'юїка, розповсюдилася на поч. 19 ст. у європ. країнах. Це припинило підйом і повністю витіснило поздовжню гравюру, яку поновили наприкінці 19 ст. у зв'язку з пошуками нових шляхів у мистецтві. Особливої популярності кольор. гравюра набула у Китаї та Японії. Спочатку гравюри на дереві в Японії розмальовували від руки, у 18 ст. виникли різноманітні способи кольор. К. Її високий рівень пов'язаний із творчістю таких відомих майстрів, як К. Утамаро, К. Хокусай, А. Хіросіге. Вони справили знач. вплив на європ. мистецтво 19 ст., зокрема на франц. живопис. Від 2-ї пол. 19 ст. у К. стали відтворювати не лише рисунки, а й твори живопису. У 1890-х рр. винайдено більш оперативну й дешеву фотоцинкографію, що витіснила К. із поліграфії. Однак торцева гравюра стала улюбленою технікою деревориту в творчості художників. Ф. Валлоттон, П. Гоген, Е. Мунк, Е. Барлах відкривали нові можливості К. Гравюри будували на комбінаціях паралел., часом одноманіт. штрихів, які передавали заг. тон картини, світло й тінь. Тонові гравюри 19 ст. переважно репродукційна, ремісничі.

К. відома в Україні (переважно на Волині та Галичині) від поч. 14 ст. Укр. стародруки оздоблені різноманіт. гравюрами. Їхні автори часто приховувалися за ініціалами та скороч. підписами. Повним іменем значали своє авторство львів. гравер 1630–40-х рр. Георгій (ієродиякон), Ілля (виконав 500 гравюр) та його учень Прокопій. До виданого друкарнею Києво-Печер. лаври 1661 «Патерика Печерського» створ. титул. і фронтиспис., бл. 50 високохудож. сюжет. гравюр, численні заставки, кінцівки. Дійшли відомості про укр. ксилографів Федора-дереворитника (працював у Києві між 1694–1724) та Самійла Адаманта (18 ст.). У 1-й пол. 17 ст. К. застосовували для оформлення та ілюстрування друков. книг. Гравюра стала популяризатором нових тем, сюжетів, іконографії, часто взятих із зх.-європ. джерел 16–17 ст. Але майстри видозмінювали оригінал, прагнучи чіткості й простоти графіч. мови, доступ. і дещо наїв. худож. образу. Водночас укр. К. пов'язана з іконописом, що часто коректувало її художню форму, орієнтуючи на нац. традиції. Завдяки цьому багато ілюстрована укр. книга стала знач. явищем у худож. культурі народу. К. майже забуто у 18–19 ст.

(збереглися роботи київ. ієродиякона Севастьяна). Умови для розвитку укр. книжк. графіки у 19 ст. були надзвичайно важкими, оскільки була заборона на друк літери українською мовою. Наприкінці 19 ст. у рос. часописах «Нива», «Всемирная иллюстрация» за рисунками А. Котляревського, В. Радомського, К. Трутовського, **М. Зінов'єва**, **І. Їжакевича**, **К. Крижицького**, **Х. Платонова** місц. гравери виконували К.

У 1920-х рр. К. відроджено. Мистецтву деревориту, прийомам майстрів 16-17 ст. навчала від 1922 студентів **С. Налепинська-Бойчук** у спеціалізов. майстерні графіки Київ. худож. інституту. Впливом давньої гравюри позначені ранні роботи **О. Сахновської** («Через кладку», 1927). У К. працювали **С. Гебус-Баранецька**, **М. Жук**, **О. Кульчицька**, **Я. Музика**, **Н. Хасевич** та ін. У 20 ст. К. зберегла своє значення майже виключно як техніка створення худож. (станк. і книжк.) гравюр, екслібрисів. У 2-й пол. 20 ст. у техніці К. виконували іл. до книжок **В. Касіян** — до повісті «Борислав сміється» І. Франка (1948), **В. Перевальський** — іл. за мотивами поезій М. Рильського (1962), п'єси «Назар Стодоля» Т. Шевченка (1963), поеми «Прометей» А. Малишка (1967), зб. «Скіфський степ» Л. Череватенка (1970; усі — Київ); портрети І. Вишенського, Памва Беринди, І. Федорова (усі — 1974), Ч. Айтматова (1983) та ін. **І. Батечко**

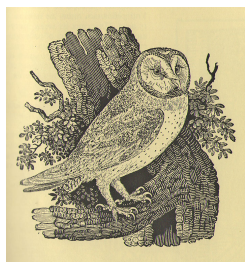
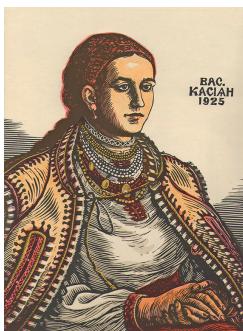
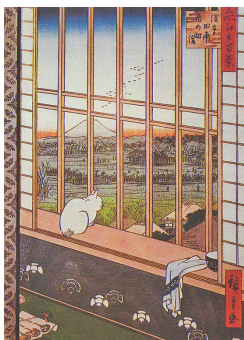
створив цикл дереворитів, присвяч. Софії Київській, Ярославу Мудрому, Києво-Печер. лаврі (1968-69), 14 шмуцтитулів до кн. «Софія Київська» (К., 1971); **К. Козловський** — серію гравюр для листівок із видами Києва та Канева. У 1960-і рр. у техніці К. виконували екслібриси **І. Батечко**, **Я. Гніздовський**, **М. Грепіняк**, **К. Козловський**, **С. Кукурудза**, **М. Малишко**, **В. Масик**, **В. Перевальський**, **В. Стеценко**, **М. Фрадкін** та ін.

Рекомендована література

1. Журов А. П., Третьякова Е. М. Гравюра на дереве. Москва, 1977;
2. Очерки по истории и технике гравюр. Москва, 1987;
3. Логвин Г. Н. З глубин. Гравюри українських стародруків XVI-XVIII ст. К., 1990;
4. Українська графіка XI – початку XX ст.: Альбом. К., 1994;
5. Лагутенко О. Українська графіка першої третини XX століття. К., 2006;
6. Белічко Н. Народні традиції в творчості Василя Перевальського // Художня культура. Актуал. проблеми. К., 2007. Вип. 4.

П. В. Нестеренко

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Ксилографія / П. В. Нестеренко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-492>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).